

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 811.111'373+821.111.08 Джером+811.111'255

М. В. Жуйкова,
доктор філологічних наук, професор
О. Л. Литвин,
студентка
(Волинський національний університет імені Лесі Українки)

ЗАСОБИ ІРОНІЇ У ПОВІСТІ ДЖ. ДЖЕРОМА "THREE MEN IN A BOAT" ЮРІЯ ЛІСНЯКА ТА РОДИСЛАВА ДОЦЕНКА

Стаття присвячена проблемі лінгвістичної природи іронії, а саме мовних засобів реалізації різних типів іронії в художньому тексті. За основу дослідження взято повість Дж. Джерома "Three Men in a Boat" та її український переклад. Усі виявлені у творі випадки актуалізації іронії проаналізовано та поділено на групи, залежно від того, якими засобами вона була виражена.

У сучасній лінгвістиці іронія розглядається як стилетворча риса тексту, яка може бути реалізована на різних мовних рівнях, від одиничного слова, висловлювання до цілісного мінітексту в обов'язковому контекстуальному оточенні. Велике значення контексту для декодування іронії зумовлює її інтелектуалізм і, як наслідок, зростання її ваги у сучасному мистецтві, розширення засобів і механізмів її реалізації у художніх текстах. Іронія, зводючи два плани в парадоксальній суперечності, представляє речі в незвичному, новому ракурсі, створює ефект відчуження, підвищує інтерес комунікантів до предмета іронічної оцінки, визначає ціннісну орієнтацію, сприяючи перетворенню протиріччя на творчий пошук ідеалу. У цьому контексті значної ваги й актуальності набуває аналіз мовних засобів іронічності в англійській художній прозі.

Актуальність дослідження зумовлюється потребою лінгвістичного вивчення мовних засобів реалізації різних типів іронії в художньому тексті.

Метою статті є виявлення мовних засобів реалізації іронії в повісті Дж. Джерома "Three Men in a Boat" та їх відповідників у перекладі твору, здійсненому Ю. Лісняком та Р. Доценком.

Питання про статус іронії як одного із засобів комічного у літературі, її лінгвістична природа, механіка утворення до теперішнього часу є одними із найбільш складних і нерозроблених, хоча перше визначення іронії дав ще Арістотель: це такий вид смішного, коли ми говоримо інакше, ніж відчуваємо [1: 83]. Це пояснюється тим, що іронія розглядається не лише як засіб чи спосіб, а й як один із компонентів естетичної категорії комічного – саме так її визначає Арістотель. Так, іронія може бути реалізована у різних мовних відрізках – на рівні слова і словосполучення (мікроконтекст), фрагмента тексту (макроконтекст) та цілого твору (мегаконтекст), поступово перетворюючись із виразового засобу мови на широку загальносеміотичну й естетичну категорію [2].

Зараз прийнято розрізняти два типи іронії: іронію як стилістичний прийом та іронію як категорію тексту. У роботах дослідників вони називаються по-різному: явна і прихована [3: 16], ситуативна і асоціативна [4], контекстуальна і текстоутворююча іронія [5]. У багатьох дослідженнях зі стилістики утвердилось трактування іронії як стилістичного прийому, заснованого на протиставленні прямих та переносних значень слова, тобто на антифразисних відношеннях. Так, за визначенням І. Р. Гальперіна, іронія – це стилістичний прийом, заснований на одночасній реалізації двох логічних значень – словникового і контекстуального, але обидва ці значення стоять в опозиції один до одного [6: 146-148]. Однак багато дослідників вважають, що іронію не можна обмежувати антифразисними відношеннями, що необхідне дослідження більш складних її форм [7: 10]. Із найбільш цікавих робіт українських дослідників варто виділити працю Р. Семківа "Іронічна структура". На його думку, у багатьох випадках іронія – це більш, ніж просто "прихована усмішка", тобто іронічне висловлювання, яке спрямовується на формулювання оцінних висновків або створення комічних ситуацій і загалом виходить поза вузькі межі одиночного тропу [8: 122]. Іронія постає для нас, передусім, як спосіб інакомовлення, а отже – як право інакомислення, як право самої можливості сумніву і свободи думки [8: 5]. Серед зарубіжних дослідників особливої уваги заслуговує праця Д. Мюкке "The Compass of Irony". У ній автор дає найбільш повну та детальну класифікацію способів утворення та видів іронії, виділяючи три ступені та чотири форми іронії

(grades and modes) [9]. Усебічно досліджуючи вербальну іронію у своїх працях, С. І. Походня визначила лексичні, синтаксичні і текстові засоби реалізації іронії [4].

Аналіз іронічних текстів з різними типами оповіді свідчить про те, що авторська позиція виявляється за допомогою тих самих засобів, але значення їх у різних текстах нерівноцінне. У текстах, написаних від 3-ої особи, домінуючим засобом вираження іронічної позиції є персонажне мовлення та художні деталі в авторських коментарях. У текстах, написаних від 1-ої особи, як у творі Дж. Джерома, домінуючим засобом вираження іронічної позиції автора є авторське мовлення. Характерною ознакою стилю повісті Дж. Джерома "Three Men in a Boat" є невелика кількість засобів, що прямо виражають негативну оцінку. Визначальною рисою стилю Дж. Джерома є імпліцитна передача негативної оцінки, насмішки, засудження героя, певного явища.

Проаналізувавши повість Дж. Джерома "Three Men in a Boat" та його український переклад, ми виявили всі випадки реалізації іронії та поділили їх на групи залежно від того, якими засобами вона виражена.

До першої групи належать випадки, коли ситуативна іронія актуалізується методом поєднання засобів лексичного та синтаксичного мовного рівнів. Це прояв однієї з важливих особливостей явища іронії, адже для створення іронічного ефекту лексичні одиниці повинні вливатися у синтаксичні структури певного типу. Наприклад, уже на початку твору, коли головний герой згадує свій похід до Британського музею, відчувається тонка іронія у розповіді автора:

I felt rather hurt about this at first; it seemed somehow to be a sort of slight. Why hadn't I got housemaid's knee? Why this invidious reservation? After a while, however, less grasping feelings prevailed. I reflected that I had every other known malady in the pharmacology, and I grew less selfish, and determined to do without housemaid's knee. [11: 10-11] – Спершу я навіть образився, бо відчув у цьому якусь зневагу. Чому мені не дісталось раку сажотрусів? За віщо така дискримінація? Але трохи перегодя в мені взяли гору скромніші почуття. Я подумав, що в мене є всі інші хвороби, відомі медицині, і вирішив, що негарно бути таким жадюгою. Обійдусь і без того раку сажотрусів [11: 16].

Тут ситуативна іронія реалізується у межах макроконтексту, завдяки чому негайно усвідомлюється читачем. Для актуалізації іронії використовуються засоби як лексичного (слово, словосполучення), так і синтаксичного рівнів. Використання таких лексичних одиниць, як *hurt* (образився) та *a sort of slight* (зневага), а також риторичних питань *Why hadn't I got housemaid's knee?* (Чому мені не дісталось раку сажотрусів?) та *Why this invidious reservation?* (За віщо така дискримінація?), які імпліцитно виражають суб'єктивну модальність, зовсім не покликане показати відчай героя від того, що він не знайшов у себе ознак ще однієї хвороби, на додачу до цілого списку недуг, який він уже виявив, а скоріше іронічне ставлення героя до стану свого здоров'я. У цих рядках можна простежити відчуття приреченості і повну відсутність надії. Словосполучення *invidious reservation* передається українськими перекладачами як *дискримінація*. Це слово є юридичним терміном. Потрапляючи в невідповідний, "чужий" їй контекст, ця стилістема передає іронічне ставлення героя до зображуваного. Створенню іронії сприяє також використання в українському перекладі слова *жадюгою*, яке передає зневажливе ставлення; в оригіналі ж вираз *less selfish* зовсім не говорить про егоїзм героя.

Окрему групу становлять випадки, де ситуативна іронія реалізується на синтаксичному рівні за допомогою вставних конструкцій. Проілюструємо це епізодом, коли головні герої планували свою подорож:

George said: "Let's go up the river." He said we should have fresh air, exercise and quiet; the constant change of scene would occupy our minds (including what there was of Harris's); and the hard work would give us a good appetite, and make us sleep well [10: 19]. – Джордж запропонував: – Давайте попливемо вгору Темзою. І пояснив, що тоді в нас буде досхочу і свіжого повітря, і руху, і спокою; постійна зміна краєвидів розвіюватиме думки (навіть ті, які знайдуться в Гарісовій голові); а натомившись від веслування, ми добре їстимемо й ще краще спатимемо [11: 26].

Тут вставне речення *including what there was of Harris's* (навіть ті, які знайдуться в Гарісовій голові) реалізує ситуативну іронію на синтаксичному рівні. Контрастне зіставлення висловлення із вставним реченням змінює його семантику, надає тексту суб'єктивно-оцінної модальності – насмішки, прихованого глузування над Гарісом, бо ж, судячи зі слів героя, голова його товариша рідко зайнята хоч якимись думками.

Особливо цікавими, на нашу думку, є випадки, коли ситуативна іронія актуалізується засобами лексичного мовного рівня, зокрема при використанні оксиморону. Розглянемо епізод, де описується поневіряння головних героїв у пошуках ночівлі. Усі заклади були переповнені, і лише одна бабуся ласкаво запропонувала провести їх до своєї знайомої, яка часом здає кімнати:

This old woman walked very slowly, and we were twenty minutes getting to her lady friend's. She enlivened the journey by describing to us, as we trailed along, the various pains she had in her back [10: 135]. – Бабуся ледве переставляла ноги, і до її знайомої ми дійшли аж за двацять хвилин. Дорогою старенька бавила нас, розповідаючи, як у неї болить спина та поперек [11: 151].

Узуальне значення слова *enliven* ('*make something more entertaining, interesting, or appealing*') – в українському перекладі *бавити* ('*розважати чим-небудь*') – у цьому контексті набуває різко протилежного забарвлення, оскільки автор має на меті сказати, що трьом товаришам було зовсім не цікаво слухати ці розповіді, вони їм набридли.

Ми виділили в окрему групу випадки, де іронія реалізується за допомогою транспозиції синтаксичних структур (ці речення можна назвати непрямими висловлюваннями, оскільки їх формальний план вираження не збігається з планом змісту). Для прикладу розглянемо наступний епізод:

I took my ticket, and marched proudly up the platform, with my cheeses, the people falling back respectfully on either side [10: 39]. – Я взяв квиток і гордо попрямував на перон, несучи свій сир. Люди шанобливо розступалися переді мною [10: 47].

Засобом, за допомогою якого актуалізується іронія в цьому контексті, є транспозиція синтаксичної структури, адже виділене речення має зовсім інше значення. Імплицитний зміст полягає в наступному: люди на пероні швидко розступалися перед героєм, оскільки ніхто не міг витримати жахливого запаху сиру, який він ніс.

Варто окремо виділити іронію, виражену за допомогою структурної синтаксичної конвергенції, у якій іронічний ефект виникає завдяки складанню, нарощуванню експресії. Наприклад, на початку третього розділу автор згадує свого дядька Поджера, який зчиняв у домі метушно, варто було йому взятися за будь-яке діло:

"Oh, you leave that to me. Don't you, any of you, worry yourselves about that. I'll do all that." And then he would take off his coat, and begin. He would send the girl out for sixpen'orth of nails, and then one of the boys after her to tell her what size to get; and, from that, he would gradually work down, and start the whole house [10: 29]. – Покиньте це діло на мене. Ніхто про неї не думайте і не турбуйтеся. Я сам усе зроблю. Тоді скидає піджак і береться до діла. Насамперед, посилає покоївку купити на півшилінга цвяхів, тоді котрогось із хлопців навздогін за нею – сказати, яких завбільшки; і так, почавши з цього, помалу сколотить і запряже в роботу всіх у домі [11: 35].

У цьому випадку іронічний смисл створюється у два етапи: узагальнююче слово *begin* (в українському перекладі йому відповідає словосполучення *братися до діла*) обіцяє опис результативного трудового процесу дядька Поджера, але наступне речення розкриває такий його зміст, що є зовсім протилежним очікуванню читача. Автор виражає приховану насмішку над нездатністю дядька самостійно довести до пуття будь-яку справу, наводячи приклад з повсякденного життя його сім'ї.

Отже, засобами актуалізації ситуативної іронії у творі виступають: транспозиція синтаксичних структур, що реалізується за допомогою непрямих висловлювань (35 %); засоби лексичного мовного рівня – слова та словосполучення (23 %); вставні конструкції (19 %); поєднання засобів лексичного та синтаксичного мовних рівнів (17 %); риторичні запитання (6 %).

Окрім цього, з метою посилення іронічного ефекту у творі поряд з основними засобами було вжито алюзію (*they're a-going to find Stanley* [10: 55] – Вони виряджаються на розшуки **Стенлі** [11: 66]), а також оксиморон (*before we jolly well all got drowned* [10: 142], українські перекладачі не вдалися тут до оксиморону – *поки ми ще не потопились* [11: 159]; *and all went merry as a funeral bell* [10: 39] – *і їхали весело, мов у похоронній процесії* [11: 46], тут іронічний смисл виникає завдяки сполученню контрастних понять, внаслідок чого утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект; *The pool under Sandford lasher, just behind the lock, is a very good place to drown yourself in* [10: 206] – *Чорторий нижче Сендфордської греблі, відразу за шлюзом, – якнайкраще місце для того, щоб утопитись* [11: 227], небезпечне місце, де можна легко втопитись, іронічно назване автором *a very good place* (якнайкраще місце); речення *you are all right* (в перекладі – *ви готовенькі*); *Мабуть, човен ... дійшов висновку, що ми надумали задля розваги вчинити гарненьке самогубство* [11: 205] – *The boat may possibly have come to the conclusion ... that we had come out for a morning's suicide* [10: 184]). Оказіональна метафора в останньому випадку сприяє створенню іронії на синтаксичному рівні. Автор глузує над власною невмілістю піднімати вітрило. Українські перекладачі для посилення іронії використали оксиморон, до складу якого входить прикметник із зменшувально-пестливим суфіксом *-еньк*, *гарненьке самогубство*, в той час як в оригіналі Дж. Джером обмежився іменником *suicide*.

Висновки. Дослідивши засоби актуалізації іронії в оригіналі твору та його українському перекладі, ми дійшли висновку, що загалом перекладачі вдалися до таких же засобів, що і автор повісті. На нашу думку, особливістю передачі іронії у повісті Дж. Джерома "Three Men in a Boat" та її українському перекладі Ю. Лісняка та Р. Доценка є те, що всі засоби та прийоми творення іронічного смислу мають однакову семантичну основу та механізм реалізації як в оригіналі, так і в перекладі, і рідко виступають у тексті ізольовано від інших іроніствірних засобів. Тому дуже часто відбувається тісна взаємодія засобів лексичного та синтаксичного мовних рівнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Мороховский А. Н., Воробьева О. П. Стилистика английского языка / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева. – К. : Высш. шк., 1991. – 179 с.
2. Баловнева О. Ирония та засоби її реалізації у творчості Стівена Лікока [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentam.net.ua/content/view/8270/97/>.
3. Салихова Н. К. Языковая природа и функциональная характеристика стилистического приема иронии (на материале английской и американской литературы XVIII-XIX в.): автореф. дис. ... канд. филол. наук. : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Н. К. Салихова. – М., 1976. – 24 с.
4. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии / С. И. Походня. – К. : Наукова думка, 1989. – 128 с.
5. Фомичева Ж. Е. Интертекстуальность как средство воплощения иронии в современном английском романе : автореф. дис. ... канд. филол. наук. : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Ж. Е. Фомичева. – СПб. : Рос. пед. ун-т им. А. И. Герцена, 1992. – 17 с.
6. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка : [учебник для студентов ин-в и фак. ин. языков] / И. Р. Гальперин. – М. : Высшая школа, 1977. – 336 с.
7. Максименко Е. В. Языковые средства создания комического в современной французской художественной прозе : автореф. дис. ... канд. филол. наук. : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Е. В. Максименко. – Краснодар, 1983. – 25 с.
8. Семків Р. Іронічна структура : типи іронії в художній літературі / Р. Семків. – К. : КМ Академія, 2004. – 135 с.
9. Muecke D. C. The Compass of Irony D. C. Muecke. – London : The University of London, 1969. – 264 p.
10. Jerome K. Jerome. Three Men in a Boat (to say nothing of the dog) / Jerome K. Jerome. – Moscow : Foreign Languages Publishing House, 1959. – 228 p.
11. Джером К. Джером. К. Троє в одному човні (як не рахувати собаки) : оповідання / Джером К. Джером ; [пер. з англ. Ю. Лісняк, Р. Доценко]. – К. : Основи, 2003. – 370 с.

Матеріал надійшов до редакції 04.01. 2011 р.

Жуйкова М. В., Литвин О. Л. Средства иронии в повесте Дж. Джерома "Three Men in a Boat" и их аналоги в переводе Юрия Лисняка и Родислава Доценка.

Статья посвящается проблеме лингвистической природы иронии, а именно языковых средств реализации разных типов иронии в художественном тексте. За основу исследования взято повесть Дж. Джерома "Three Men in a Boat" и ее украинский перевод. Все обнаруженные случаи актуализации иронии проанализированы и разделены на группы, в зависимости от того, какими средствами она была выражена.

Zhuikova M. V., Lytvyn O. L. Ironic Devices in Jerome K. Jerome's Story "Three Men in a Boat" and their Counterparts in the Translation by Yuri Lisniak and Rodyslav Dotsenko.

The article focuses on the linguistic nature of irony and specifically on the language devices for implementing different types of irony in the fictional texts. Selected as the base for the research is Jerome K. Jerome's "Three Men in a Boat" and the Ukrainian translation of it. All the discovered cases of irony actualization are analyzed and divided into groups depending on what devices were used to convey it..